

3. Кара-Мурза С.Г. Матрица «Россия» / Сергей Кара-Мурза. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2010. – 256 с.
4. Кара-Мурза С.Г. Русская матрица: Будет ли перезагрузка? / Сергей Кара-Мурза. – М.: Алгоритм: Эксмо, 2012. – 240 с.
5. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы: макросоциологическая и объяснительная гипотеза / С.Г. Кирдина // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 13-23.
6. Кремень В.Г. Філософія управління: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.
7. Крохмаль Н.В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу / Наталія Василівна Крохмаль. – Запоріжжя: «Просвіта», 2004. – 144 с.
8. Мельник М.І. Еволюція теоретико-методологічних підходів до формування бізнес-середовища в контексті розвитку інституційної та неінституційної теорії / М.І. Мельник // Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Луцьк. – 2008. – Вип. 5 (20). – С. 14-15.
9. Рыбаков Л.А. Философия структур организаций. Эволюционный подход / Л.А. Рыбаков. – К.: Авторское издание при участии ОАО «Институт прикладной информатики», 1997. – 134 с.
10. Рузавин Г.И. Организация, самоорганизация и кооперация в развитии систем / Г.И. Рузавин // Самоорганизация: кооперативные процессы в природе и обществе. – Ч. 1. – М., 1990. – 116 с. – С. 7-26.
11. Скворець В.О. Життєустрій народу як соціальний феномен. Монографія / В.О. Скворець. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2012. – 376с.
12. Туленков М. Сутність і співвідношення понять «організація», «самоорганізація» і «управління» / М. Туленков // Політичний менеджмент. 2007. – № 1. – С. 24-35.
13. Чавес У. Многополярный мир как глобальная альтернатива. Взгляд Венесуэлы / Уго Чавес // Российский экономический журнал. – 2005. – № 1. – С. 57-61.
14. Шинкарук В.І. Громадянське суспільство і громадянська позиція / В.І. Шинкарук // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 5. – С. 3-10.
15. Шнипко О.С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст: Монографія / Олександр Сергійович Шнипко. – К.: Генеза, 2009. – 248 с.
16. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України / Микола Федорович Юрій. – Видання 2-е. – К.: Кондор, 2008. – 738 с.

SUMMARY

A development process of people living arrangement is subordinated to those laws that are manifested in interrelation of social actors and institutional matrices of the social organism of the country. The analysis of this interrelation reveals the regularities of the development process of people living arrangement: the institutional matrices define the conditions of the reproduction of social actors, social systems and the reproduction of the social body of the country, the interrelation of self-organization of people, groups, classes and the state organization affects the functioning and changing of the institutional matrices; conditionality of changing in the status of people living arrangement by changing of those institutional matrices for reproducing the social body of the country acts the integrating regularity of development of people living arrangement.

О. В. КРАСНОКУТСЬКИЙ

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ЯК ПЕРЕТВОРЮЮЧА НАСЛІДКОВА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Проблема правової свідомості вже давно цікавить суспільствознавців. Її осмисленням займалися насамперед учені-правознавці, соціальні філософи, фахівці у галузі філософії права. У ХХ ст. помітний вклад у розробку вказаної проблеми внесли праці К. Бельського, Н. Бури, В. Желтової, І. Ільїна, О. Лукашевої, О. Уледова, І. Фарбера та інших відомих вітчизняних дослідників. У пострадянський період у світ виходять досить цікаві одноосібні монографії (В. Малахова, Т. Мельникової, О. Мельничук, В. Темченка, М.

Цимбалюка та ін.), колективні монографічні дослідження, що присвячені аналізу різних аспектів правової свідомості. З означеної тематики з'являються ґрунтовні дисертаційні роботи у галузі філософського знання (В. Войтова, Ю. Калиновського, Н. Манойло, Л. Чикина та ін.), а також юридичних, соціологічних та інших наук. Однак, незважаючи на досить пристойний доробок у плані дослідження правосвідомості, серед наукового загалу й сьогодні не має єдності з приводу фундаментальних її питань. Дослідники солідаризуються у думці, що правова свідомість безпосередньо пов'язана з навкружною реальністю, правовою її складовою, опосередковано відбиваючи основні особливості останньої. Проте думки дослідників різняться стосовно природи, змісту, структури, типології правової свідомості. Цьому є декілька причин. По-перше, наявна концептуальна розмитість методологічного підґрунтя більшості сучасних досліджень правових явищ соціальної дійсності, відсутність чіткої науково-обґрунтованої, філософсько-виваженої методології аналізу правосвідомості. По-друге, якщо більшість авторитетних дослідників, у першу чергу, ті, хто опрацював вищевказану проблему за радянських часів та їх сучасні послідовники, концептуалізують правосвідомість як одну із головних форм суспільної свідомості, її основний різновид, то є і цілий ряд сучасних авторів, які досліджують правову свідомість без співставлення її зі своїм родовим поняттям. І, по-третє, зазвичай спроби концептуалізації поняття «правова свідомість» здійснюється шляхом відходу від аналізу парної щодо даного поняття категорії, у якості якої виступає категорія «правове буття». Зауваживши це, перейдемо до формулювання мети даної роботи й викладу основного матеріалу дослідження.

Мета статті – дослідити правову свідомість як перетворюючу наслідкову складову процесу формування ідеології державотворення.

Пристаючи до її виконання, розуміючи необхідність мати чітке понятійно-категоріальне тлумачення правової буттєвості, видається можливим на підставі філософської інтерпретації таких категорій, як «соціальне буття», «право», «правові відносини», визначити правове буття у якості соціально-філософської категорії для позначення сукупного різноманіття правовідносин, що складається історично, на підставі правових норм й усвідомлюється здійснюючими ці відносини соціальними суб'єктами. Така понятійна конструкція правового буття дає змогу зафіксувати низку визначальних рис останнього, виходячи із розуміння істотних характеристик соціальної буттєвості [1, 87-88]. Як і буття в цілому, що включає соціальну і, звісно ж, правову буттєвість, правове буття має об'єктивний, конкретний, змінний характер. Крім цього, останнє як сукупність правовідносин, по аналогії із соціальним буттям, носить соціально-історичний, цивілізаційний характер. У цьому ж плані можна назвати такі три суттєві риси, що властиві правовому буттю як самобутній буттєвості, що перебуває у межах соціального буття: а) багатоступенева вторинність по відношенню до буття в цілому (перша вторинність), соціального буття (друга), суспільного (третья), державно-політичного (четверта); б) багаторівнева комплексність, що проявляється, передусім, у тому, що вказане буття виступає як складна, комплексна природничо-соціально-суспільна правова реальність, провідне місце в якій об'єктивно й необхідно займає соціальний суб'єкт (суб'єкт права); в) соціальна дуальність, що виступає як здатність забезпечувати між суспільним буттям (суспільством) і правовим (системою правовідносин, що складаються на підставі системи права) відношення, з одного боку, взаємозв'язку, з іншого, конфліктного протистояння.

Поряд із даними рисами, що генетично впливають із природи соціальної буттєвості, доцільно виокремити й ще один ряд ознак, характеристик правового буття, які досить красномовно вказують на його специфіку, пов'язану із таким соціокультурним феноменом, як право. Першою такою ознакою можна назвати те, що позначене буття як сукупність правовідносин, іманентно вкорінене в економічне, у матеріальні життєві відносини, первинно визначається ними і у той же час чинить активний зворотній вплив на останні, а також, ясна річ, на інші складові буття суспільства, на весь спектр суспільних відносин. Далі. Правове буття має безпосередній зв'язок із державно-політичним буттям, виходить, впливає від нього, забезпечується ним, користуючись своєрідним його

патронатом, що складає другу специфічну ознаку буття, що розглядається. При цьому воно (правове буття) із плином часу пронизує усі сфери буття суспільства, входить переважно у кожен сегмент суспільної буттєвості, охоплює собою фактично все наявне різноманіття суспільних відносин, урегульованих нормами права, постаючи тим самим у ролі універсально-унормованої інтегруючої складової суспільного буття, що слід розглядати як третю ознаку явища, що нас цікавить. Четверта ж ознака пов'язана з тим, що, на відміну від політичного буття, яке виступає як специфічна зона, з одного боку, зіткнення інтересів і цілей різних класів, соціальних груп, верств та окремих особистостей, з іншого, формування нових цілей, процесу цілепокладання [2, 59], правове буття постає як поле конкретизації, погодження й закріплення цих цілей, легалізації й реалізації волі домінуючої у суспільстві частини населення, що намагається, за словами К. Маркса, «...здійснити свої інтереси в загальній формі, тобто в формі, що має примусову силу для всього суспільства» [3, 268]. І, нарешті, п'ятою специфічною ознакою, характеристикою правового буття є те, що воно постає у якості складного системного утворення – правової системи, що поєднує насамперед усю сукупність правових відносин, що виникають на підставі чинних правових норм (системи права), учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що закріплюються нормами об'єктивного права.

Нижній рівень правового буття утворює правова діяльність як різновид діяльнісного явища, що постає в межах правової сфери суспільної буттєвості. На підставі правової діяльності і через неї формуються багаторівневі структурні ряди правовідносин у правовій системі того чи іншого державно-організованого суспільства. Системна, активна правова діяльність перетворюється в специфічний вид соціальної практики, що властива широким верствам населення, тим чи іншим категоріям людей, що постійно вступають у різноманітні правові відносини, реалізуючи тим самим свої права, свободи й законні інтереси, – правову (юридичну) практику, яку слід розуміти в широкому сенсі, як таку, що включає у себе з плином часу й професійну юридичну практику, але ж при цьому, безумовно, не зводиться лише до неї.

Правове буття як своєрідний вимір існування правової матерії, що складається із сукупного різноманіття правових відносин, з плином часу пронизує собою практично весь соціальний простір, світ соціального, й постає невід'ємною специфічною складовою соціального буття. Ця складова з об'єктивною необхідністю відбивається у суспільній свідомості, отримуючи своє відображення у відповідній її формі, у якості якої виступає правосвідомість (правова свідомість). Ґрунтуючись на соціально-філософській інтерпретації таких концептів, як «суспільна свідомість», «право», «правові відносини», «правове буття», видається можливим визначити правову свідомість як соціально-філософську категорію для позначення однієї із основних форм суспільної свідомості, яка утворюється із певної сукупності ідеальних форм, що охоплюють і відображають правове буття, суб'єктивних образів системного різноманіття правових відносин, норм права, на підставі яких ці відносини складаються, які (образи) формуються у суспільстві на відповідному етапі його історичного розвитку шляхом накопичення, збереження й перетворення інформації про них.

Правосвідомість як одна із основних форм суспільної свідомості зберігає усі її фундаментальні риси, які, безперечно, отримують у вказаній формі свою певну специфіку. Щодо особливих характеристик правової свідомості, слід у першу чергу підкреслити, що вона має, по-перше, ідеальний характер, а, по-друге, похідний від правового, державно-політичного і, відповідно, суспільного буття характер. Виступає, як справедливо відзначається [1, 200; 4, 502], у якості специфічного відображення економічних, політичних, інших відносин даного суспільства, становища класів і індивідів у системі суспільного виробництва, соціально-політичній структурі. І це по-третє. По-четверте, її зміст складає сукупність ідеальних форм, що охоплюють і відображають правове буття, суб'єктивних образів системного різноманіття правових відносин, норм права, на підставі яких ці відносини складаються, і, зрештою, самої правової системи. По-п'яте, зазначені ідеальні форми, суб'єктивні образи, з яких утворюється, складається правова свідомість,

формується у суспільстві на відповідному етапі його історичного розвитку шляхом накопичення, збереження й перетворення інформації про них. По-шосте, вказана форма свідомості, охоплюючи собою правове буття, віддзеркалює його основні моменти, сторони й аспекти, виконуючи при цьому функцію відображення правової буттєвості. По-сьоме, будучи похідною від суспільного буття, його правового, державно-політичного компонентів, правосвідомість має відносно самостійний від останніх характер, що зумовлює певне її функціональне спрямування, пов'язане із активною зворотною дією на суспільне буття в цілому і, насамперед, правову й державно-політичну його складові.

Далі. По-восьме, – і на цьому зробимо особливий наголос, – оскільки правове буття має безпосередній зв'язок із державно-політичним, виходить, впливає з нього, забезпечується ним, то правова свідомість, охоплюючи й відображаючи правове буття, фіксуючи тим самим у духовних вимірах загальні риси такого зв'язку, взаємозалежність держави і права, їхні «родинні» відносини, охоплює й відображає державно-політичну буттєвість, виконуючи при цьому функцію відображення цієї буттєвості, віддзеркалення буття державного організму. Наступне. Якщо політична свідомість являє собою духовний вимір народження, становлення новітніх цілей тих чи інших класів, соціальних груп, верств, окремих особистостей, пов'язаних із даними цілями уявлень, ідей, що обумовлює, таку якість даної свідомості як цілепокладання [5, 230], то правова свідомість, по-дев'яте, постає як ідеальний майданчик, простір, де відбувається духовний супровід процесів конкретизації, погодження й закріплення цих цілей, легалізації й реалізації волі домінуючої у суспільстві частини населення, зародження й розвиток відповідних суб'єктивних мисленневих образів. Разом з тим, оскільки правосвідомість обіймає й віддзеркалює усе наявне різноманіття суспільних відносин, урегульованих нормами права, своєрідну універсально-унормовану інтегруючу складову суспільного буття, то, враховуючи те, що така форма свідомості має відносно самостійний характер і чинить активний вплив на вказану складову, слід визнати, що правова свідомість, по-десяте, виступає як інтегруюча форма суспільної свідомості, що універсально унормовує суспільні відносини. Як можна побачити, правова свідомість, по-одиннадцяте, здатна відігравати найактивнішу роль у суспільстві, впливати на державно-політичну життєдіяльність, про що справедливо зазначають окремі автори [6, 107]. До речі, як слушно зауважують деякі дослідники [1, 201], у системі понять, що з часом складаються у правосвідомості, роль інтегратора відіграє справедливість – категорія для позначення належного, що пов'язане із відповідними уявленнями про сутність людини та її невід'ємні права, які (уявлення) історично змінюються [7, 622]. Це по-дванадцяте.

Резюмуючи думки щодо особливих характеристик форми свідомості, яка розглядається, приходимо до висновку, що в їх колі слід виокремити й таку, що певним чином підсумовує зміст попередніх і вказує, як і у випадку з політичною свідомістю, на наявність певного державотворчого потенціалу, що надає правосвідомості можливість впливати на процес розбудови держави, на розвиток, створення державного організму. Про це свідчать, зокрема, й результати новітніх філософських і наукових досліджень [8, 1]. Справді. Адже правова свідомість, відображаючи правове буття, а разом із ним і державно-політичне, чинить активний вплив на останнє, обумовлюючи подальший розвиток державно-політичної буттєвості й водночас процес створення держави, розбудови державної конструкції. Перифразуючи відому тезу класика [9, 179], можемо твердити, що правосвідомість людини не тільки віддзеркалює об'єктивний світ державно-політичного буття, але й творить його, виступаючи провідним чинником державотворення.

Свідомість провідних соціальних акторів, класів, які змушені так чи інакше в силу свого статусу займатися питаннями державного будівництва, розбудовувати державу, відбиває правовідносини, правове буття, що постає як поле конкретизації, погодження й закріплення цілей різних соціальних груп, верств та окремих особистостей, легалізації й реалізації волі домінуючої у суспільстві частини населення, й, сприймаючи об'єктивний виклик суспільства як соціальної системи, відповідаючи на цей запит, спрямовує процеси, що відбуваються у полі правового буття, вказані цілі, позначену волю, у державотворче

русло, здійснює необхідний для цього духовний супровід, генерує відповідні суб'єктивні образи державно-владних правовідносин, відносин із державного будівництва, норм права, на підставі яких ці відносини складаються, активно впливаючи тим самим на державотворчий процес. Так і народжується правосвідомість як одна з детермінант державотворення.

До того ж суб'єкт державної влади, що представляє домінуючу у суспільстві частину населення, володіє легальним правом на здійснення державно-владних повноважень, маючи певне коло державотворчих потреб, інтересів і цілей, з необхідністю потрапляє у ситуацію неможливості повного або часткового їх задоволення у наявному форматі державно-владно-правових відносин, що, звісно, не може влаштувати ані його персонально як фактичного носія влади в державі, ані ті впливові соціальні групи, що за ним стоять. Завдяки цьому виникає ситуація, коли наявна об'єктивна державно-політична реальність, довколишня правова державно-владна дійсність не задовольняє даного суб'єкта і він за посередництва правосвідомості створює суб'єктивні образи державно-владних правових відносин, норм права, на підставі яких ці відносини складаються, ідеальні моделі необхідної правової системи, впроваджує у життя ці образи і моделі, разом із відповідними цілями, завданнями, принципами, якими керується у своїй діяльності як він сам, так і його найближче оточення, тим самим змінюючи правовий вимір державно-політичного буття, а разом з тим і увесь державний організм, творячи у загальному підсумку його історію, створюючи державу. Якщо перифразувати класичну тезу [9, 180], то до вищесказаного можна додати таке: світ державно-політичного правового буття не задовольняє людину, суб'єкта державної влади, і людина своїм діянням вирішує змінити його.

Якщо політична свідомість постає духовним виміром народження, становлення новітніх цілей тих чи інших класів, соціальних груп, верств, окремих особистостей, пов'язаних із даними цілями уявлень, ідей, суб'єктивних образів державного устою, системи державної влади, напряму розвитку держави, її творення, а також відповідних політичних настанов, якими керується у своїй діяльності суб'єкт, здійснюючий державотворчу практику [5, 231], то правова свідомість – простором, де відбувається духовний супровід процесів конкретизації, погодження й закріплення цих цілей, легалізації й реалізації волі домінуючої у суспільстві частини населення, зародження й розвиток певних ідеальних форм державно-владних правових відносин, норм права, на підставі яких ці відносини складаються, правової системи держави, а також формування відповідних імперативів, приписів правового характеру, якими керується у своїй практичній діяльності суб'єкт державної влади, здійснюючий розбудову державного організму, наявний державотворчий процес. А, отже, на відміну від політичної свідомості, що започатковує процес формування ідеології державотворення як практичної свідомості, на яку спирається суб'єкт, здійснюючий державотворчу практику, і що тим самим виступає у ролі утворюючої складової даного процесу, правосвідомість продовжує останній, наповнюючи його своєю потугою, і виступає у якості його перетворюючої наслідкової складової.

Поряд з особливими характеристиками правосвідомості, що обумовлюють її державотворчу якість, для даної форми суспільної свідомості властиві й певні функції, які вона виконує в суспільстві. Як засвідчує аналіз, найчастіше автори праць у галузі правознавства виокремлюють такі функції правової свідомості: пізнавальну, регулятивну, оціночну, прогностичну, проєктивну тощо. Загалом слід погодитись із доцільністю їх виділення, але при цьому підкреслимо, що перераховані функції все ж таки більш доречно розглядати у якості додаткових, таких, що доповнюють основні, притаманні правовій свідомості як різновиду суспільної. Основними ж функціями правової свідомості, відповідно до двох провідних напрямів функціонального спрямування суспільної свідомості, слід вважати, з однієї сторони, функцію відображення правового буття, а, з іншої, функцію активної зворотної дії правосвідомості на правове буття. Крім того, враховуючи вищевикладені специфічні риси форми свідомості, що нас цікавить, правомірним виглядає виділення у якості основних також таких її функцій, як функція відображення державно-політичного буття, з одного боку, й, відповідно, функція активної

звотної дії правосвідомості на буття держави, з іншого. Водночас до такого переліку першорядних функцій зараховуємо й ту, яка узагальнює специфіку даної форми суспільної свідомості, а саме: функцію розбудови держави, розвитку, створення державного організму (державотворчу функцію).

Виокремившись із материнського лона суспільної свідомості як одна із її інтегруючих форм, маючи свої специфічні риси, функції, правосвідомість знаходиться у постійному розвитку, обумовлюючи становлення своїх основних різновидів. Розглядаючи останні, їх наявне різноманіття, дослідники відзначають, що типологізація правосвідомості може здійснюватися за різними критеріями: за рівнем історичного розвитку, за характером та кількістю носіїв, за політико-правовим режимом тощо [10, 30]. Позаяк правове буття пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства, входить переважно у кожен сегмент суспільної буттєвості, охоплюючи собою фактично все наявне різноманіття врегульованих нормами права суспільних відносин, в які з необхідністю вступають ті чи інші групи людей, а свідомість останніх (суб'єктів права), звісно ж, перманентно відображає такі відносини, то можемо констатувати різноманітність суб'єкта правосвідомості, потенційну широту його кількісного складу і, відповідно, доцільність проведення її (правосвідомості) класифікації залежно від суб'єкта. Згідно з цим критерієм слід виокремлювати передусім правосвідомість суспільства, соціальної групи й окремої особи.

Цілком очевидно, що з плином історичного часу у правосвідомості як надскладній глобальній системі позначаються і горизонтальні, і вертикальні структурні виміри. Якщо перші представлені ідеальними формами, що охоплюють і відображають правове буття, а разом з ним і державно-політичне, й належать усім суб'єктам правових відносин, які перебувають у реальному горизонтальному просторі-часі, у сьогоденні, то другі – зберігають суб'єктивні образи правовідносин, норм права, правової системи, що створювалися різними поколіннями людей, які з необхідністю змінюють одні інших, творячи історію тієї чи іншої держави, суспільства, людства кінець-кінцем.

Продовжуючи викладені тези, зауважимо, що абсолютна більшість дослідників, осмислюючи правосвідомість як систему, звертають увагу на складність її будови, виокремлюючи різні структурні складові, рівні такої свідомості. Найчастіше серед останніх називаються буденна правосвідомість і теоретична, правова психологія й правова ідеологія, взяті або ж усі разом, або окремо. І цей факт є зовсім не випадковим, позаяк правова свідомість, постаючи у якості основної форми суспільної, зберігає у своєму складі, поряд із політичною свідомістю, й основні рівні первинної материнської структури.

Під впливом останньої у правової свідомості виокремлюється передусім її найнижчий рівень – буденна правосвідомість, яку цілком доречно концептуалізувати у якості хаотичного, емпіричного відображення поверхових рис правового буття, яке виникає у процесі повсякденної практичної діяльності людей під впливом тих або інших державно-правових явищ. Очевидно, що буденна правосвідомість з'являється як первинний осередок, вихідний найпростіший простір правової свідомості, який виникає в духовних обрядах практично кожної людини. Зазвичай вона знаходить свій вираз у не зовсім визначених, позбавлених чіткості, ясності, конкретності, емоційно забарвлених уявленнях про правовідносини, норми права, закони, на підставі яких такі відносини складаються, які, ці уявлення, формуються у людей під впливом тих або інших проявів правової дійсності, різноманітних феноменів державно-політичного правового життя. Означений первинний рівень правосвідомості проявляється переважно в юридично-змістовних аксіомах, догмах, постулатах, прислів'ях, приказках та інших подібних до них формах повсякденної народної творчості щодо царини права й правовідносин, які, сформувавшись доволі стихійно, мають при цьому вельми стійкий характер, залишаючись надовго в історичній пам'яті конкретного народу, нації, проникаючи у найпотаємніші структури їхньої ментальності, впливаючи тим самим так чи інакше на масову правову поведінку широких народних мас. Буденна правосвідомість, відображаючи, певна річ, з деякою долею істини, мінливі сторони правового буття, не включає в себе, як правило, систематизоване знання про нього.

Поряд із нижчим рівнем правової свідомості первинна материнська структура суспільної з необхідністю детермінує, безумовно, й існування вторинного, вищого рівня – теоретичної правосвідомості, що являє собою відображення істотних зв'язків правової дійсності й притаманних їй закономірностей у наукових теоріях, які утворюють систему достовірних, глибинних і конкретних знань про цю дійсність, правову буттєвість. Система ж таких знань постає насамперед у вигляді правової теорії або, якщо коректніше, – теорії права. Отже, за лаконічною формулою концептуалізації, теоретична правосвідомість є теорією права. Орієнтуючись на зміст викладених думок щодо вищого рівня правової свідомості, на підставі розуміння загального концепту теорії, цілком правомірним уявляється визначити теорію права як найвищу форму організації наукового знання, логічно впорядковану систему, що дає цілісне синтетичне уявлення про закономірності й суттєві зв'язки правового буття.

Означені провідні структурні рівні системи правової свідомості – нижчий, первинний та вищий, теоретичний – тісно пов'язані між собою. Очевидно, що буденна правосвідомість і теоретична, незважаючи на природню духовну спільність, мають досить явну внутрішньо-змістовну різницю, а тому не можуть повноцінно замінити одна іншу. Водночас вони через наявність певної різниці власних потенціалів взаємодіють між собою, доповнюючи одна одну, виступаючи як дві взаємопов'язані діалектичні протилежності. У цьому плані дійсно «важливо зрозуміти внутрішню діалектику правосвідомості» [11, 18]. Зокрема, теоретична правова свідомість має здатність змінювати буденну, проводити цивілізовану модифікацію останньої, підвищуючи тим самим її культурний рівень. Поряд з цим буденна правова свідомість, формуючись під впливом певних правових явищ, правовідносин, що постають як результат реалізації тієї чи іншої теоретичної моделі, теорії права, фіксує ефективність її впровадження, її практичну значимість, відповідність теорії – практиці, що, безперечно, не може не позначитись на подальшому розвитку теоретичного рівня правової свідомості, його еволюційному поступу чи, навпаки, згасанню. У цьому сенсі стан буденної правосвідомості може яскраво свідчити про істинність теорії права, бути певною мірою її критерієм. Щоправда, слід також наголосити, що абсолютизація нижчого рівня правової свідомості, ігнорування вищого, відкриває шлях до накопичення в її середовищі ілюзій, хибних думок, спотворених ідей, що неминуче може призвести, певна річ, до її ілюзорності, певної міфологізації, деформації, до так званого «правового нігілізму» і, зрештою, – неправомірних вчинків і суспільно-небезпечних діянь.

Така небезпечна міць буденної правосвідомості, її потенційна вибухова сила, що здатна руйнувати правову матерію, цілком зрозуміла, адже вона (буденна правосвідомість) співіснує в єдиних внутрішніх координатах системного світу форми свідомості, що розглядається, разом із правовою психологією, на одному рівні з останньою, яка виражає емоційний стан сприйняття навколишньої реальності, навкружної державно-політичної дійсності, тих чи інших правових аспектів суспільної життєдіяльності. Правова психологія формується у процесі повсякденного практичного життя людей, у царстві буденних відносин, що виникають на підставі правових норм, концентруючись у настроях, думках, почуттях, ціннісних орієнтаціях щодо правової буттєвості, правових відносин, права, які спонукають широкі народні маси до певного вектору їх правової поведінки, участі у тому чи іншому форматі правовідносин. У правовій психології, як і у суспільній, визначальним виявляється не саме по собі знання про довколишню дійсність, правову її складову, а певне відношення до цього знання, емоційна оцінка правових проявів. Виходячи із цього, під правовою психологією слід розуміти нижчий рівень правосвідомості, що формується в процесі повсякденного практичного життя людей, виражає відношення до правової дійсності, її емоційну оцінку у вигляді настроїв, думок, почуттів, ціннісних орієнтацій тощо.

Тут слід принагідно зауважити, що важливим структурним рівнем правосвідомості, що тісно пов'язаний із правовою психологією, постає правова ідеологія, яка представляє вищий рівень названої форми суспільної свідомості й перебуває разом із її вторинним, теоретичним рівнем у єдиному духовному вимірі. Зазвичай дослідники цілком справедливо

відносять правову ідеологію до теоретичного рівня правової свідомості та відзначають її системний характер. І з цим ми погоджуємось абсолютно. Проте щодо переважної більшості спроб концептуалізації даної ідеології, понятійного визначення правового ідеологічного явища, його істотних характеристик виникає багато запитань, причому дуже суттєвих. Так, зокрема, згідно з більш-менш поширеним уявленням, під правовою ідеологією розуміється система правових поглядів, що ґрунтується на певних соціальних та наукових позиціях [4, 502]. Гранично близька до цього інтерпретація такої ідеології як системи правових ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях [12, 659; 13, 242-243]. Як можна побачити, такі спроби тлумачення правового ідеологічного явища загалом малозмістовні й в цілому не проливають світла на його сутність. Окрім цього, виокремлюються й інші підходи до розуміння цього феномена, серед них – підхід М. Недюхи [14, 54; 15, 303-304], якого підтримують й інші дослідники, зокрема Л. Удовика [16, 281-282]. Відповідно до нього, правова ідеологія визначається як «...сукупність правових ідей, поглядів, концепцій і теорій, які відображають, оцінюють та цілеорієнтують процес соціальних змін як безпечного політико-правового середовища буття людини, становлення правової держави і громадянського суспільства...» [15, 303]. Підкреслюється також, що «у такому розумінні правова ідеологія має утверджувати спроможність основних соціотворчих суб'єктів – політичних партій, громадських організацій, держави та її органів до участі у процесах державотворення...» [15, 303]. Як бачимо, автор цієї мисленнєвої моделі «впритул» підходить до розуміння ролі даної ідеології у здійсненні практичної діяльності в межах правового буття, будівництва держави, але при цьому прямо так і не вказує, що правова ідеологія – це своєрідний різновид теоретично обґрунтованої практичної свідомості, якою керуються відповідні суб'єкти. Чомусь не роблять цього, на жаль, і інші автори, які теж перебувають на шляху до такого розуміння [17, 18, 26-36; 18, 18-22]. До речі, цю прогалину досить вдало заповнюють думки В. Воловика, який пише: «на одному рівні з теоретичною правосвідомістю знаходиться правова ідеологія – сукупність теоретично обґрунтованих правових ідей, норм і поглядів, сприйнятих у якості правильних і потрібних співгромадянами даного суспільства, утворюючими його соціальними групами і шарами, якими вони керуються у своїй діяльності і поведінці» [1, 202].

На підтвердження цих думок зауважимо, що практична правосвідомість, як і практична свідомість загалом, із об'єктивною необхідністю утворює два основних рівні, а саме: нижній, буденний рівень (перший) і вищий, теоретичний (другий). Нижній рівень презентує здоровий глузд як сукупність поглядів людей на об'єктивну правову реальність і самих себе, які використовуються у повсякденній практичній діяльності, здійсненні відносин, що складаються на підставі тих чи інших правових норм, у буденній юридичній практиці. Здоровий глузд, таким чином, постає виразником первинного, буденного рівня правосвідомості. З його позицій, певна річ, можна розглядати й обговорювати будь-яке правове явище, що має місце в навкружній об'єктивній правовій дійсності, – правовідносини, право, закони, будівництво держави тощо. Їм, безперечно, можна керуватися й під час реалізації державно-владних повноважень, вступаючи у відповідні відносини, розбудовуючи державу. Однак, прийняті рішення при цьому не завжди будуть істинними, позаяк потенційні можливості здорового глузду, як правило, обмежуються емпіричними узагальненнями й метафізичними орієнтирами, що не може не позначитись на якості й ефективності створення державного організму. А, отже, на буденному рівні форми свідомості, що нас цікавить, на нижньому ярусі її практичного компонента, державотворчий потенціал, яким вона володіє, не може знайти свого повноцінного прояву. Саме через це її державотворча функція залишається не затребуваною.

На відміну від нижнього, буденного рівня практичної правосвідомості, що представлений здоровим глуздом, вищий, теоретичний її рівень, який знаходиться в одній структурній площині із вторинним, вищим, теоретичним рівнем правової свідомості, презентований правовою ідеологією як сукупністю теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу правову дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як

правильні й потрібні у вирішенні певних практичних завдань у правовій сфері, порядку денного юридичної (правової) практики. Отже, правову ідеологію концептуалізуємо у якості вищого рівня практичної правової свідомості, теоретичного її конструкта, як теоретично обґрунтовану практичну правосвідомість. На цьому рівні як на найвищому (теоретичному), у теоретичній правовій свідомості її державотворчий потенціал отримує свій повноцінний вияв, забезпечуючи максимальну реалізацію її державотворчої функції.

Грунтуючись на цих думках, беручи до уваги аналіз змісту понять «ідеологія», «правова свідомість», видається можливим визначити правову ідеологію як соціально-філософську категорію для позначення систематизованого, теоретично обґрунтованого духовного відбиття об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу правову дійсність і самого себе, правовідносини, норми права, на підставі яких ці відносини складаються, які (ідеї і погляди) сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних практичних завдань у правовій сфері. Сутність правової ідеології таким чином вбачається у тому, щоб бути систематизованим теоретично обґрунтованим духовним підґрунтям практичної правової діяльності, реалізації правовідносин. Така інтерпретація сутності, концепту правової ідеології дає можливість на основі визначальних характеристик ідеологічного явища й правосвідомості визначити й істотні риси правового ідеологічного феномена.

По-перше, правова ідеологія, поряд із ідеологічним явищем, а також правосвідомістю, має ідеальний характер. По-друге, вона має похідний від правового, державно-політичного, і, відповідно, суспільного буття, правової діяльності й юридичної практики характер. По-третє, правова ідеологія віддзеркалює об'єктивну правову реальність, практичну діяльність у правовій сфері у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу правову дійсність і самого себе, на правовідносини, норми права, на підставі яких ці відносини складаються, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних практичних завдань у правовій сфері, що і складає зміст вказаної ідеології. По-четверте, дана сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів формується історично, на відповідному етапі розвитку суспільства. По-п'яте, правове ідеологічне явище має аксіологічний, ціннісний характер, оскільки теоретично обґрунтовані ідеї та погляди, що його складають, сприймаються суб'єктом у якості правильних, потрібних і необхідних при вирішенні тих чи інших практичних завдань у правовій сфері. По-шосте, правова ідеологія має відносно самостійний характер, що проявляється, насамперед, у активному впливі на оточуючу правову й державно-політичну дійсність, відповідну практику. Крім того, правова ідеологія як вираз вищого теоретичного рівня правосвідомості, по-сьоме, є теоретично обґрунтованою формою специфічного відображення економічних, політичних, інших відносин конкретного суспільства, становища класів і індивідів у системі суспільного виробництва, соціально-політичній структурі. Водночас вказана ідеологія, по-восьме, відбиваючи певним чином правове буття, фіксує у духовному просторі загальні риси зв'язку правової буттєвості й державно-політичної, взаємозалежності держави й права, віддзеркалює державно-політичне буття у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі. Поряд з цим таке ідеологічне явище, по-дев'яте, постає у якості своєрідного ідеологічного виміру конкретизації, погодження й закріплення цілей тих чи інших класів, соціальних груп, верств, окремих особистостей, легалізації й реалізації волі домінуючої у суспільстві частини населення, зародження й розвитку відповідних суб'єктивних мисленнєвих образів, що мають систематизований, теоретично обґрунтований характер.

До того ж правова ідеологія як сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів, якими керуються у своїй практичній діяльності різні групи людей (суб'єкти права), є інтегруючим різновидом ідеологічного феномена, що універсально унормовує суспільні відносини. Це по-десяте. Вона, по-одинадцять, як і політична ідеологія, відіграє найактивнішу роль у суспільстві, впливаючи на державно-політичну життєдіяльність у цілому, практичну діяльність державного організму, його творення й перетворення. По-

дванадцяте, правова ідеологія як теоретично обґрунтована практична правосвідомість є своєрідним духовним інструментом, ідеальним провідником реалізації справедливості, яка постає як певний стан належного, яке пов'язане із відповідними, історично змінюваними уявленнями про сутність людини та її невід'ємні права. І, нарешті, останнє: ідеологічний феномен, що нас цікавить, під впливом державотворчого потенціалу правосвідомості спрямований на розбудову держави, розвиток, створення державного організму.

Вищеназвані істотні риси різновиду ідеологічного явища, що розглядається, позначаються, безумовно, й на його функціональній спрямованості. Зауважимо, що зазвичай дослідники не приділяють значної уваги осмисленню функцій правової ідеології [12, 659; 18, 20]. У зв'язку з цим слушно відзначити, що правова ідеологія, генетично увібравши в себе функціональне спрямування ідеології й правосвідомості, виконує щонайменше п'ять основних функцій: перша з них – це відображення об'єктивної правової реальності, практичної діяльності у правовій сфері в систематизованій, теоретично обґрунтованій формі; друга – активний вплив на навкружну правову дійсність, практику; третя – віддзеркалення державно-політичного буття, практичної діяльності держави у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі; четверта – активний вплив на довоколишню державно-політичну дійсність, практику; п'ята – розбудова держави, розвиток, створення державного організму (функція державотворення). Окрім основних функцій, правовий ідеологічний феномен виконує у суспільстві як соціальній системі, безумовно, ще ряд інших, не менш важливих функцій: інтегруючу, регулюючу, організаційну, мобілізаційну тощо.

Із вищеподаних міркувань виходить, що носієм правової ідеології можуть виступати різні суб'єкти – соціальні групи, класи, окремі особи, які входять до складу цих груп і класів, носії державної влади, все державно-організоване суспільство в цілому, які так чи інакше беруть участь у практичній реалізації теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на правову дійсність, що сприймаються ними як правильні й потрібні під час реалізації їх прав і свобод, здійснення тієї чи іншої практичної діяльності в правовій сфері, участі у різноманітних правовідносинах. При цьому об'єкт такої ідеології – це якісно-визначена сфера практичної діяльності, на яку спрямована активність вищевказаних суб'єктів: правова практика у всій її багатоманітності.

Становлення суб'єкта правової ідеології тісно пов'язано з правовою самосвідомістю, яку можна розглядати у якості структуроутворюючого елемента правосвідомості, що постає як усвідомлення й оцінка людиною, класом, суспільством самих себе у якості суб'єкта права й практичної діяльності в правовій сфері. На першому рівні такої самосвідомості відбувається усвідомлення людиною, класом, соціальною групою себе у переліку суб'єктів права того чи іншого суспільства, розуміння своїх потенційних можливостей в правовій сфері. На другому рівні спостерігається усвідомлення суб'єктом свого правового статусу, належної правосуб'єктності, правоздатності, дієздатності, своїх потреб, законних інтересів, співвіднесення їх з інтересами інших соціальних груп, певного суспільства, відбуваються спроби реалізації даним суб'єктом свого права та законного інтересу. На третьому, більш вищому рівні відбувається цілісне осмислення й оцінка соціальним суб'єктом себе у якості повноцінного реального суб'єкта правової діяльності, активного правового актора, який визначив для себе лінію правової поведінки, форми участі у правовідносинах і який є активним учасником останніх, співтворцем правової буттєвості, державно-політичної дійсності. Саме на даному, вищому щаблі правової самосвідомості народжується активний суб'єкт права, який, задовольняючи об'єктивну потребу у теоретичному забезпеченні своєї діяльності, ініціює відповідну ідеологічну діяльність, у результаті якої з'являється правова ідеологія.

Таким чином, правосвідомість, постаючи як одна із основних форм суспільної свідомості, яка утворюється із певної сукупності ідеальних форм, що охоплюють і відображають правове буття, суб'єктивних образів системного різноманіття правових відносин, норм права, на підставі яких ці відносини складаються, які формуються у суспільстві на відповідному етапі його історичного розвитку шляхом накопичення,

збереження й перетворення інформації про них, має певний державотворчий потенціал і у своїй цілісності спрямована на процес розбудови держави, створення державного організму, виконуючи при цьому державотворчу функцію. У певний історичний період правової еволюції того чи іншого державно-організованого суспільства, коли провідні його соціальні актори – суб'єкти права, носії державної влади досягають у своєму розвитку вищого рівня правової самосвідомості, розпочинається їх активна правова діяльність, участь у правовідносинах із державного будівництва. Задовольняючи об'єктивну потребу у теоретичному забезпеченні своєї правової діяльності, суб'єкти права з необхідністю ініціюють і проводять ідеологічну діяльність, що в умовах становлення й розвитку державно-політичної буттєвості має державотворче забарвлення, – виступає як відповідна правова ідеологічно-державотворча діяльність, – і активізує державотворчий потенціал правосвідомості. Одним із результатів такої діяльності постає правова ідеологія як теоретично обґрунтована практична правосвідомість, якою керуються суб'єкти права, носії державно-владних повноважень, і яка спрямована на розбудову держави, створення державного організму, виконуючи тим самим державотворчу функцію. Активізація правосвідомості, її державотворчого потенціалу, становлення й розвиток правової ідеології з її державотворчим спрямуванням призводять до формування особливого специфічно-історичного, державотворчо-ідеологічного стану, який, вбираючи у себе основні риси державотворчого ідеологічного явища, народжується як правовий державотворчо-ідеологічний стан – складовий елемент, один із станів процесу ідеології державотворення, що з необхідністю слідує за політичним державотворчо-ідеологічним станом. А сама правова свідомість у своїй цілісності виступає як перетворююча наслідкова складова процесу формування ідеології державотворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна філософія : монографія / [Воловик В. І., Лепський М. А., Бутченко Т. І., Краснокутський О. В.]. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 376 с.
2. Воловик В. І. Філософія політичного свідомості : монографія / Віталій Іванович Воловик. – Запоріжжя : Просвіта, 2006. – 204 с.
3. Маркс К. Маркс – Фрідріху Больте в Нью-Йорк : [лист 23 листопада 1871 р.] / К. Маркс // Твори / К. Маркс і Ф. Енгельс ; [пер. із 2-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1967. – Т. 33. – С. 263-268.
4. Туманов В. А. Правосознание / В. А. Туманов // Философский энциклопедический словарь / [редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.]. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – С. 502.
5. Краснокутський О. В. Політична свідомість як утворююча складова процесу формування ідеології державотворення / О. В. Краснокутський // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – № 52. – С. 227-240.
6. Уледов А. К. Структура общественного сознания. Теоретико-социологическое исследование / Александр Константинович Уледов. – М. : Мысль, 1968. – 324 с.
7. Справедливость // Философский энциклопедический словарь / [редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.]. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – С. 622-623.
8. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю. Ю. Калиновський. – Х., 2010. – 36 с.
9. Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Наука логіки» / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1972. – Т. 29 : Філософські зошити. – С. 73-202.
10. Калиновський Ю. Ю. Типології правосвідомості та правової культури: сутнісний і компаративний аналіз / Ю. Ю. Калиновський // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / [Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.]. – Х. : Право, 2009. – С. 30-47.

11. Байниязов Р. С. Философия правосознания: постановка проблемы / Р. С. Байниязов // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 12-23.
12. Головченко В. В. Идеология права / В. В. Головченко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – С. 659.
13. Правова ідеологія // Сучасна правова енциклопедія / [Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 242-243.
14. Недюха М. П. Теоретико-правовий та державотворчий потенціал правової (конституційної) ідеології / М. П. Недюха // Новітні державотворчі процеси в Україні: виклики і перспективи (до 15-річчя Конституції України) : [збірник / Зайчук В. О. та ін. ; авт. передм. В. М. Литвин]. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2011. – С. 52-56.
15. Недюха М. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття / Микола Недюха // Публічне право. – 2012. – № 3 (7). – С. 299-306.
16. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія / Лариса Григорівна Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
17. Сиротин А. С. Юридическая практика как фактор утверждения правовой идеологии. Вопросы теории и практики : монография / А. С. Сиротин. – М. : МГИУ, 2009. – 169 с.
18. Толстенко В. Правова ідеологія в процесі формування правової культури: проблеми теорії і практики / Володимир Толстенко // Юридична Україна. – 2009. – № 4. – С. 18-24.

SUMMARY

The ideology of state-building is seen as a process. Analyses the legal consciousness as a transformative effect part of the process of formation of the ideology of state-building.

В.О. ЗУБОВ

КРОСКУЛЬТУРНИЙ ПАСТИШ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ: ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ

В 21 столітті майже не лишилося соціокультурних систем, що зберегли свою первісну ідентичність від подальшого впливу різноманітних чинників. Глобалізація, міграційні потоки, комунікаційні технології тільки посилили кроскультурну строкатість сучасних суспільств. Не став винятком і український соціум. В зв'язку з цим *актуальним і своєчасним* є аналіз проблеми кроскультурної пастишності взагалі та її українського контексту зокрема. *Певні аспекти* досліджуваної проблеми розглядалися в наукових доробках Г. В. Прокопені [1], Ю. В. Ірхіна [2], А. М. Таймуліна [3], Е. Я. Фахрудиной [4], та інших науковців. *Метою* написання даної статті є аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників кроскультурної пастишності сучасного соціуму.

Термін *«пастиш»* (фр. *pastiche*: від італ. *Pasticcio* – стилізована опера-попурі) – поняття філософії постмодернізму, яке традиційно відносять до мистецтвознавчої практики (літературної, театральної, музичної, балетної тощо). Тому вважається, що зміст поняття «пастиш» фіксує: 1) спосіб співвідношення між собою текстів, жанрів, стилів в умовах тотальної відсутності семантичних або аксіологічних пріоритетів; 2) метод організації тексту як програмно еkleктичної конструкції семантично, жанрово-стилістично і аксіологічно різнорідних фрагментів, відносини між якими (в силу відсутності оціночних орієнтирів) не можуть бути задані певним чином [5]. Підкреслюється, що пастиш є інструментом постмодерністської тактики колажу, коли нарізується і складається з обрізків популярних творів різних авторів новий твір, для якого характерна стильова еkleктика, мозаїчність, відсутність логічності та послідовності в викладенні сюжетного матеріалу. Таке дійство є поширеною практикою сучасного неklasичного мистецтва. Так, зокрема у відомому Метрополітен-Опері особливим успіхом в останні роки користується постановка «Enchanted Island» – «Зачарований острів». Це такий оперний пастиш, коли беруться знамениті арії, які у всіх на слуху (те, що сьогодні називається словом «хіт»), і вони під новий сюжет лунають в один вечір. Якщо раніше арії ці співали французькою, італійською, то тепер все це переведено на цілком доступну аудиторії англійську мову.